

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

***Анотація.** В статті представлено результати дослідження інституційної структури підприємництва, основних форм інституціалізації в аграрній сфері. Проаналізовано економічні інститути, фундаментальні принципи інституціональної теорії та чинники формування інститутів підприємницької діяльності. Обґрунтовано основні принципи створення сприятливого інституційного середовища розвитку підприємництва в аграрній сфері.*

***Ключові слова:** інститути, підприємницька діяльність, аграрна сфера*

Постановка проблеми. В останні роки стала зрозуміла необхідність глибокого переосмислення самої ролі інститутів в сучасних реаліях (в тому числі і аграрних). З'ясувалося, що інститути не тільки впливають на поведінку економічних суб'єктів, а й лежать у самому підставі сприйняття ними дійсності. Інститути створюють не тільки обмеження або стимули для дій, як вважалося раніше, а й сам привід або можливість для них. Інституційна структура суспільства в цілому і економіки зокрема, хоча і є більш стійкою, ніж його функціональна структура, все ж перебуває у стані постійної зміни. Традиція вивчення інститутів сконцентрована навколо досліджень нормативних комплексів, цінностей, взаємних оцінок та інтерпретацій взаємодій між соціальними суб'єктами що, в свою чергу, вкрай важливо в рамках інституційного підходу в економіці, але потребує зміни кута зору в умовах сучасності.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Розвиток інституціоналізму як напряму економічної науки висвітлено у працях фундаторів інституціональної теорії А. Алчіана, О. Вільямсона, Т. Веблена, М. Олсона, Д. Норта, Дж. Ходжсона та ін. Серед вітчизняних дослідників аграрного аспекту інституціоналізму та інститутів регулювання аграрного ринку відомі роботи таких авторів, , М. Маліка [3], О. Мороз [4], С. Степаненко [10], О. Шпикуляка [13, 14] й ін. Теоретичні і практичні питання дослідження

підприємницької діяльності розкрито у працях зарубіжних науковців Й.Шумпетера, А.В.Погибелева, Г.Б. Клейнера [1], Р.М. Нуреева [6], В.М. Полтеровича [9], А. Е. Шаститко [12] та ін. Подальший розвиток інституційної теорії засноване на міждисциплінарному науково-дослідному підході, завдяки чому створюються необхідні умови для більш повного і глибокого розкриття сутності та законів якісно різних явищ, що впливають на процес формування інститутів.

Об'єкти та методика досліджень. Об'єктом дослідження є процес формування, розвитку та функціонування інституту підприємництва в Україні. Теоретичною та методологічною основою стали наукові погляди, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених з теорії підприємництва. Процес дослідження базувався на загальнонаукових (індукції та дедукції, метод аналізу і синтезу) та спеціальних економічних методах: абстрактно-логічному, зокрема прийомів аналогії і співставлення для теоретичного узагальнення результатів досліджень та формулювання висновку, аналітичному (при дослідженні теоретичних аспектів інституційного розвитку підприємницької діяльності) та монографічному (з метою вивчення окремих складових інституційного розвитку підприємництва в аграрній сфері).

Результати досліджень і їх обговорення. Останнім часом (особливо в економічному науковому середовищі) все більше і більше уваги приділяється процесу синтезу ідеологій попередніх етапів розвитку інституціональної теорії – «старого» інституціоналізму (до половини XIX ст), «нового» інституціоналізму Коуза [2] та «новітнього», найбільш складного для систематизації підходу. Це обумовлено визнанням того, що особистий інтерес, інституційний вплив і еволюційна складова є в сукупності значущими елементами в аргументації дій суб'єктів впливу і розвитку соціально-економічних процесів. Всі три складові процесу соціального перетворення у світлі інституційної теорії сьогодні замкнуті в одну цілісність.

Згідно Д. С. Норта [5, с. 20], інститути створюються людьми. Люди розвивають і змінюють інститути. У той же час обмеження, що накладаються

інститутами на людський вибір, впливають на самого індивіда. У доповненні чому Дж. Ходжсоном було сказано, що інститути не просто обмежують індивідуумів і впливають на них. Поряд з природним оточенням і біологічною спадковістю, інститути формують людей як соціальних істот [11]. На даний момент відбувається інтеграція традиційного інституціоналізму, інституційної теорії та еволюційної концепції в системну парадигму нового знання про інституціональну теорію. Роль систем, які мають вигляд середовища, часто недооцінюється. Їх просто не помічають, як не помічають повітря або освітлення, поки їх досить для нормального функціонування.

Новий напрямок прагне до багатостороннього розгляду соціальних утворень як комплексів, що носять риси технологічних, економічних, соціальних, інституціональних, біологічних та інших систем [11]. Приклади застосування методів системного аналізу можна знайти в науковій літературі ще 20-х років минулого століття. В даний час спостерігається гострий дефіцит системності у наукових соціологічних дослідженнях. Головним об'єктом розгляду тут служать соціальні системи (у нашому дослідженні - підприємництво), а предметом - їх розвиток, заснований на взаємодії внутрішніх підсистем і впливу зовнішніх систем і середовищ. Світ постає як сукупність систем. Під «системою» розуміються деякі відносно стійкі в просторі і в часі освіти (частина навколишнього світу), своєрідні енергетичні «згустки», що мають властивості зовнішньої цілісності та внутрішнього різноманіття.

У сучасній літературі визначення інституту спирається зазвичай на поняття норми або правила, що визначає ті чи інші аспекти соціальної діяльності суб'єктів або їх груп. Так, Д. Норт дає визначення інституту як сукупності правил, які обмежують поведінку агентів і впорядковують взаємодію між ними, а також відповідних механізмів примусу за дотриманням даних правил. Із змістовної точки зору «інститут» — це певний набір стандартів, норм поведінки осіб і груп в конкретних ситуаціях. Інститути упорядковують, координують безліч індивідуальних дій людей, додають їм

організований і передбачуваний характер, забезпечують стандартну поведінку людей в соціальне типових ситуаціях. Коли та або інша діяльність людей упорядковується описаним чином, говорять про її інституціоналізацію. Таким чином, інституціоналізація — це перетворення спонтанної поведінки людей в організовану. Зважаючи на сучасну ситуацію, коли правилами і нормами охоплені всі сфери суспільства, але упорядкованості відносин зовсім не спостерігається, постає питання про механізми контролю у визначенні інституту. У багатьох випадках при описі алгоритмів дії інститутів контроль не описується; в цьому випадку мається на увазі, що такі механізми (також відносяться до числа інститутів) присутні в явній або неявній формі або є складовою інститутів вищого рівня, які не є об'єктом досліджень кожного окремого дослідника.

Виходячи з синергізму трьох згаданих течій, кожен інститут може бути охарактеризований за допомогою наступних ознак:

1. Тип нормативного носія - суб'єкти, яких покликана охоплювати дана норма (громадяни, організації, підприємства-учасники процесу, працівники підприємств-учасників і т.д.);

2. Тип потенційного носія - безліч суб'єктів, на яких розрахована дана норма (безліч має певні типологічні ознаки і рамки);

3. Тип фактичного носія - безліч суб'єктів, фактично дотримуються заданої норми

4. Сфера прийняття рішення - область, регламентована даною нормою;

5. Період виникнення і дії (стійкості) інституту;

6. Ступінь формалізації інституту, закріпленості його в складі нормативно-законодавчої бази;

7. Тип механізмів інформування суб'єктів про цю норму;

8. Тип механізмів контролю за дотриманням норм.

Отже, інституційний підхід представлений сьогодні цілим спектром різних напрямків, в тому числі новим інституціоналізмом в підприємстві, з

точки зору методології застосуємо також до дослідження складних соціальних і економічних систем, і до вивчення процесів управління в цих системах.

Основна ідея такого підходу полягає в розгляді «світу інститутів», «світу агентів» і «світу полів їх взаємодії» як трьох різних, різнорівневих і самостійно розвинутих (хоча і тісно взаємодіючих) систем, для кожної з яких характерні свої закономірності, внутрішні зв'язки та дисфункції. «Світ інститутів» являє собою складну структуру, елементи якої мають різний характер і по-різному пов'язані як між собою, так і з соціальною реальністю. Є «світ агентів і їх груп», що впливає на світ інститутів, і є саморозвиток світу інститутів. Результат залежить від обох. При такому дослідному підході стан та еволюція інституціональної системи залежать від стану і взаємодії «агентів та інститутів», а також «агентів всередині інститутів».

Взаємодія різнорівневих інститутів в цілому створює сукупну інституційну систему, притаманну даному суспільству. В економіці істотні і середовища, і проекти, які теж являють собою економіко-соціальні системи, які обмежені в часі, і процеси, які з'єднують соціальний простір в економіці, поширюючи інновації, інформацію і т.п. За Г.Клейнером таких економіко-соціальних систем є чотири, кожен з яких має свою місію, яку неможливо без нього виконати:

1. Об'єктні системи (наприклад, структурний підрозділ підприємства) організують різні різнорідні елементи в єдине ціле, підтримують стабільність і відтворення ресурсів і умов;

2. Проектні системи (проведення реконструкції, реструктуризація, створення нового напрямку діяльності тощо) створюють новації, сприяють інноваційній трансформації, вносять елемент динаміки, енергетично підживлюють інші класи систем;

3. Середовищні системи (внутрішні стандарти, регламенти, інститути) забезпечують комунікацію і координацію, створюють умови для обміну між різними компонентами;

4. Процесні системи (технологічні процеси) гармонізують діяльність, врівноважують системи, направляють потоки між об'єктами [1].

Критерій стійкості еволюційного розвитку підприємства згідно з цим полягає в паритеті потужностей внутрішньофірмових підсистем. Засилля середовищних систем - це застій. Гіпертрофія проектних систем - нестабільність і хаос проектів. Тому й потрібен паритет, потрібна рівновага. Для збереження рівноваги слід мати спектр керуючих впливів на кожен систему, проте, розглядаючи підприємницьку діяльність як цілісність, якій притаманні всі чотири системи, слід здійснити перехід від фрагментарного до повномасштабного системного управління, що включає управління структурними підсистемами і підприємством в цілому, стратегічний і тактичний аспекти.

Будь-яке підприємство має розглядатися як «суверенний» об'єкт, самостійна система, яка зберігає зовнішню цілісність, внутрішнє розмаїття та гармонійні взаємини з зовнішнім середовищем. Наприклад, спрямованістю досліджень підприємницької діяльності в аграрній сфері є системний розгляд інституційних змін поведінки підприємця, а також динаміки розвитку економіко-соціальних систем в цілому, пов'язаних з станом економіки та глобалізаційними процесами в світовій економіці, що відображає поєднання всіх трьох етапів розвитку інституційної теорії. Такий підхід впритул підводить нас до наукового обґрунтування питань інституціоналізації розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері, вивчення гармонізації діяльності аграрних підприємств, формуванню соціальної бази політики сприяння підприємництву, тобто до досліджень, з вивчення підприємництва як економіко-соціального інституту (підприємництво як явище в сучасному українському суспільстві, соціальні зв'язки, взаємодію, відносини з зовнішнім середовищем, формування концепцій розвитку підприємництва в аграрній сфері).

При аналізі конкретних задач, що входять в коло інтересів підприємництва, дуже часто доводиться замислюватися про теоретичні передумови досліджуваних проблем і про методологію побудови дослідження.

Підприємництво як явище, що проявляється у вигляді підприємницької діяльності, є складною системою в просторі, часі і соціумі. Стан складної системи характеризується величезним числом параметрів. У нормальній ситуації не всі вони однаково істотні і формують кілька русел у різних областях простору станів [13].

Дуже важливим є не стільки можливість вибору критеріїв всередині русла, скільки визначення самого русла. По суті, завдяки такому підходу (визначити не набір симптомів, а розглянути об'єкт, який має цей набір) стає можливим не вирішення окремих проблем, а розв'язання конфлікту в цілому. Здавалося б, відома всім нам аксіома: «підприємство - єдина система», «вирішувати проблему, а не гасити наслідки» вже живуть в нас як інстинкти. Але це не так. Аксіоми і постулати сьогодні впали жертвами зарегульованості економіки, а функції стимулювання, регулювання та контролю виявилися розсіяні серед безлічі різних органів влади і паралельних суб'єктів контролю, які подібно часів вавилонського стовпотворіння перестали розуміти одне одного. Це зайвий раз підкреслює назрілу необхідність системного погляду і цілісного підходу в економічній науці з метою возз'єднання всіх вузьких напрямків у цілісність, в систему.

Висновки.

Таким чином, фундаментальні принципи інституціональної теорії можна сформулювати наступним чином:

1. Принцип інституційної автономії: ефективний розвиток інституційної системи можливе лише тоді, коли соціальні організації, що діють в рамках цієї інституціональної системи, володіють свободою створення нових інституційних практик всередині організацій.

2. Принцип функціональної свободи: реальна зміна інституційних практик ефективно тільки в тому випадку, якщо ці практики функціонально не перевантажені.

3. Принцип адекватної складності. Для того щоб суспільство ефективно виживало, складність соціальних інститутів повинна відповідати складності соціального середовища, в якій ці інститути функціонують.

Перші два принципи майже очевидні: якщо існують заборони на зміну інституціональних практик всередині організацій, то навряд чи можна очікувати змін інституційної системи в цілому - структура інтересів всередині організацій буде стабільною, а, отже, будь-які спроби змінити характер відносин між організаціями зіткнуться з труднощами. Те ж і з принципом функціональної свободи - перевантажену інституційну практику дуже важко змінити - необхідно переучувати людей, змінити їх звички і весь час переходу організація буде неефективною, що може привести до її загибелі.

Нові інституційні практики повинні бути підкріплені ґрунтовним шаром «мовчазного знання», а вирощування цього «мовчазного знання» вимагає значного часу. Без нього нові практики не будуть ефективними, а, отже, і не можуть бути функціонально навантажені без ризику колапсу нової системи соціальних інститутів.

Необхідні спеціальні галузі діяльності, які не є життєво важливими для існування суспільства в цілому, де б нові інституційні практики могли бути захищені відповідної оболонкою, підкріплені знанням і лише потім, досягнувши певного ступеня зрілості, навантажені функціонально, тобто перетворені в основу суспільної практики.

Список використаної літератури

1. Клейнер Г. Б. Особенности формирования социально-экономических институтов в России / Г. Б. Клейнер // Институт. экономика. М.: Гос. ун-т упр., 2000. - № 1. - С. 17.

2. Коуз Р. Природа фирмы: истоки / Р. Коуз; / под ред. О. Уильямсона, С. Уинтера. М.: Дело, 2001. - С. 53-73.
3. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. - № 7. – С. 132–139.
4. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України: монографія / О.О. Мороз. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2006. – 438 с.
5. Норт Даглас С. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. - 180 с.
6. Нуреев Р. Теории развития: институциональные концепции становления рыночной экономики / Р. Нуреев // Вопр. экономики. 2000. - № 6. - С.126-145
7. Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-138/doc-277>.
8. Погибелев А. В. Системообразующие институты аграрного рынка электронный ресурс. / А. В. Погибелев, А. З. Рысьмятов, В. В. Моисеев и др. // Науч. журн. / КубГАУ, 2007 № 33 (09). - Режим доступа: [http:// Lc.kubargo. ru. /2007/ 33 / PO3. asp](http://Lc.kubargo.ru./2007/33/PO3.asp)
9. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и мат. методы. 1999. - Т. 35, №2.-С. 69-73.
10. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : Монографія / С.В. Степаненко - К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
11. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты : Манифест современной институциональной экономической теории : Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 345 с.

12. Шаститко А. Е. Экономическая теория институтов / А. Е. Шаститко. — М.: ТЕИС, 1997.- 105 с.

13. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.

14. Шпикуляк О.Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 150–157.

Summary. The author in the article presents the results of research in institutional entrepreneurship, basic forms of institutionalization in agriculture. Analysis of economic institutions, the fundamental principles of institutional theory and the factors that shape business institutions are presented as outcome. In the article proposed basic principles of creation of favorable institutional environment of entrepreneurship in agriculture.

Keywords: Institutions, entrepreneurship, agricultural

УДК 339 .138.

Забуранна Л.В.,
канд. екон. наук, доцент,
ПВНЗ «Європейський університет»

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ОБРАНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ СІЛЬСЬКОГО АГРАРНОГО ТУРИЗМУ

Анотація. В статті досліджено сутність поняття «стратегія», особливості стратегії та стратегічного управління підприємствами сфери сільського аграрного туризму. Запропонована методика оцінки ефективності обраних стратегій підприємств сфери сільського аграрного туризму.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, сільський аграрний туризм, оцінка ефективності стратегії.

Постановка проблеми. Сільський аграрний туризм вже понад десять років формується та розвивається в Україні. Розвиток сільського туризму дає можливість покращити ситуацію шляхом залучення місцевого населення до підприємницької діяльності у сфері послуг. Проблема розвитку цього виду туризму та підприємств, що працюють в даній сфері, є нова і малодосліджена,